

บทบาททรัพยากรท้องถิ่นต่อครัวเรือนเกษตรกร กรณีบ้านดอนหาด จังหวัดอุดรธานี*

The Role of Local Resources in Agriculturist Household: A Case Ban Donhad, Udon Thani Province

สุนิตย์ เหมนิล**

Sunit Hemnil

ธัชวรรณ หนูแก้ว***

Thatchawat Nukaew

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาบริบทชุมชน บริบททรัพยากรท้องถิ่น และบทบาททรัพยากรท้องถิ่นต่อวิถีการดำรงชีวิตของครัวเรือนเกษตรกร เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเลือกพื้นที่ศึกษาแบบเจาะจง คือ บ้านดอนหาด จังหวัดอุดรธานี เก็บข้อมูลจากการศึกษาเอกสาร การสังเกต การสนทนากลุ่ม และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน มัคทายกวัด และตัวแทนครัวเรือนเกษตรกรรวมจำนวน 15 คน ใช้การวิเคราะห์เนื้อหา ศึกษาความเชื่อมโยงความสัมพันธ์ และนำเสนอผลการศึกษาแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการศึกษาพบว่า บ้านดอนหาด ได้รับการจัดตั้งเป็นหมู่บ้านเมื่อปี พ.ศ. 2464 ชาวบ้านส่วนใหญ่ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีความเชื่อตามหลักพุทธศาสนาผสมผสานกับเรื่องผีบรรพบุรุษและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ ส่วนทรัพยากรท้องถิ่นที่สำคัญต่อการดำรงชีวิตของครัวเรือนเกษตรกร ได้แก่ โคกหนองโน และลำน้ำห้วยหลวง ซึ่งทั้งสองได้มีบทบาทต่อครัวเรือนเกษตรกร 5 ด้าน ได้แก่ 1. ด้านอาหาร 2. ด้านการสร้างรายได้ 3. ด้านปัจจัยการผลิต 4. ด้านการสร้างความสัมพันธ์ และ

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยเรื่อง “ดอนหาด : บริบทชุมชนและบทบาททรัพยากรท้องถิ่นต่อครัวเรือนเกษตรกร”

This article is part of research “Donhad : Community Context and the Role of Local Resources in Agriculturist Household”

** สาขาวิชาประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี

Division of Public Administration, Udon Thani Rajabhat University (Bueng Kan), Email: sunit@udru.ac.th

*** สำนักงานศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี

Office of General Education, Udon Thani Rajabhat University

Received: 14 February 2022 , Revised: 25 March 2022 , Accepted: 4 April 2022

5. ด้านความเชื่อ ดังนั้น สำหรับครัวเรือนเกษตรกรทรัพยากรท้องถิ่นจึงมีบทบาทที่เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต ซึ่งไม่ใช่เฉพาะเป็นสิ่งที่มองเห็นจับต้องได้เท่านั้น แต่ยังแฝงด้วยความเชื่อและกุศโลบายเป็นวัฒนธรรม การอยู่ร่วมกันและการใช้ทรัพยากรท้องถิ่นอย่างเหมาะสม จึงเป็นส่วนหนุนเสริมให้ครัวเรือนเกษตรกร มีความมั่นคงทางสังคมและเศรษฐกิจในระดับที่พอเพียง

คำสำคัญ: ทรัพยากรท้องถิ่น, บทบาท, วิธีการดำรงชีวิต, ครัวเรือนเกษตรกร

Abstract

This article aims to study community context, local resources context, and the role of local resources in the way of living of agriculturist household, which is the quality research. Selecting study area by purposive sampling, where is Ban Donhad, Udon Thani Province. Data were collected by review literature and related research, observation, and in-depth interview from key informants, such as monks, community leaders, liaisons and the representatives of agriculturist household. A total of 15 informants were used for content analysis, interpretation, connecting relationships, and present the results by descriptive analytics.

The results demonstrate that Ban Donhad was established as the village since 1921. Almost of the villagers earn the livings as Agriculturists from past to present, and having faith in Buddhism combined ancestor ghost myths, the Holy Spirit, and the supernatural. The significant local resources for the living of agriculturist household are Kok-nhongno, and Huay Luang canal, which two of these affect agriculturist household in five aspects, such as 1. culinary aspect 2. earning income 3. production input 4. creating harmony and 5. belief aspect. Thus, local resources for agriculturist household have the useful roles for living, which they are not only tangible factors, but including beliefs and stratagems as the culture for social coexistence and spending appropriate local resources. Therefore, the local resources reinforce agriculturist household to have social and economic stability in sufficiency level.

Keywords: Local Resource, Role, Way of Living, Agriculturist Household

บทนำ

“ทรัพยากรท้องถิ่น” (Local Resources) ในบทความวิจัยฉบับนี้ ให้ความหมายและคุณลักษณะที่ใกล้เคียงกับคำว่า “ทรัพยากรธรรมชาติ” (Natural Resources) โดยราชบัณฑิตยสถาน (2556) ได้ให้ความหมายของ “ทรัพยากรธรรมชาติ” คือ ทรัพยากรอันเกิดขึ้นเอง หรือมีอยู่ตามธรรมชาติ ดังนั้นทรัพยากรท้องถิ่นจึงหมายถึง สิ่งทั้งปวงที่เกิดขึ้นเองหรือมีอยู่ตามธรรมชาติในพื้นที่ท้องถิ่นแห่งใดแห่งหนึ่ง ซึ่งจากความหมายข้างต้นสามารถขยายความได้ว่า ทรัพยากรท้องถิ่น จึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามกระบวนการทางธรรมชาติที่อยู่ในพื้นที่สาธารณะหรือพื้นที่ของส่วนรวม ชาวบ้านสามารถเข้าใช้ประโยชน์และในบางกรณีก็สามารถนำสิ่งที่เรียกว่าทรัพยากรท้องถิ่นออกมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตได้ เช่น ดิน น้ำ ป่าไม้ สัตว์ป่า สมุนไพร พืชอาหารจากป่าไม้ สัตว์จากแหล่งน้ำธรรมชาติ เป็นต้น ในระดับที่ไม่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศและชาวบ้านด้วยตนเอง อย่างไรก็ตาม ทรัพยากรท้องถิ่นหากพิจารณาจากการใช้ประโยชน์แล้ว ก็เช่นเดียวกับทรัพยากรในรูปแบบอื่นโดยแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ประเภทที่ใช้แล้วหมดไป และประเภทที่สามารถทดแทนใหม่ได้ ซึ่งไม่ว่าจะเป็นประเภทใดก็ตามต่างมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านทั้งสิ้น แต่อาจมากขึ้นอยู่กับ การแสวงหาจังหวะโอกาส เหตุผลและความจำเป็น รวมถึงความสมบูรณ์ของทรัพยากรท้องถิ่นและวิถีชีวิตของชาวบ้านที่แตกต่างกันด้วย

บ้านดอนหาด เป็นหมู่บ้านหนึ่งในตำบลสามพร้าว อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ห่างจากมหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี (ศูนย์สามพร้าว) ประมาณ 8 กิโลเมตร เป็นสังคมกึ่งเมืองกึ่งชนบท ครึ่งเรือนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ปลูกพืชอาหารและพืชเศรษฐกิจ เช่น ข้าว อ้อย มันสำปะหลัง ผัก ควบคู่กับการเลี้ยงสัตว์ เช่น ไก่ เป็ด ปลา ในพื้นที่มีทรัพยากรท้องถิ่นที่สำคัญคือ โคกหนองโน และลำน้ำห้วยหลวง ซึ่งมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชุมชนทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น การใช้ประโยชน์ การบริโภค และความเชื่อที่สัมพันธ์กับทรัพยากรเหล่านั้น ทำให้เป็นพื้นที่ที่มีความโดดเด่นและแตกต่างจากชุมชนอื่น ทั้งนี้ ด้วยความที่เป็นหมู่บ้านที่มีทรัพยากรท้องถิ่นในพื้นที่และมีลักษณะที่โดดเด่น ทำให้สมาชิกในชุมชนโดยเฉพาะครัวเรือนเกษตรกรที่สามารถเข้าถึงและเข้าใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี เนื่องจากมีการทำมาหากินอยู่ในพื้นที่และดำรงชีวิตใกล้ชิดกับทรัพยากรท้องถิ่นมากกว่ากลุ่มอาชีพอื่น อย่างไรก็ตาม การเข้าใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นไม่ได้มีข้อห้ามเรื่องสิทธิของกลุ่มอาชีพ ซึ่งหมายความว่าทุกอาชีพสามารถเข้าใช้ประโยชน์ได้ทั้งหมด แต่ชุมชนก็ได้กำหนดกติการ่วมกันทั้งด้วยแบบทางการและไม่เป็นทางการ ตลอดจนที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม และความเชื่อของชุมชน เพื่อสร้างหลักเกณฑ์ในการใช้ประโยชน์ เช่น ห้ามเข้าใช้ประโยชน์ในบางช่วงเวลา ห้ามทำลายระบบนิเวศ ห้ามลบหลู่เนื่องจากมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สถิตอยู่ เป็นต้น เพื่อให้ทรัพยากรท้องถิ่นไม่ถูกทำลายได้พักผ่อนและสร้างความสมดุลผ่านกลไกธรรมชาติ ทำให้ทรัพยากรท้องถิ่นมีบทบาทที่เกี่ยวข้องกับครัวเรือนเกษตรกรเป็นอย่างดี ซึ่งไม่เพียงแต่ตอบสนองต่อความต้องการตามปัจจัยสี่เท่านั้น ทรัพยากรท้องถิ่นยังทำหน้าที่ขยายไปถึงเรื่องบทบาททางสังคมในด้านอื่น ๆ ด้วยสภาพเช่นนี้ จึงทำให้เกิดข้อสงสัยและความสนใจว่าบทบาททรัพยากรท้องถิ่นต่อครัวเรือนเกษตรกรเกิดขึ้นในลักษณะใดบ้าง ครัวเรือนเกษตรกรมอง

ว่าทรัพยากรท้องถิ่นได้ทำหน้าที่อะไรให้กับตนเอง ซึ่งนอกเหนือจากประเด็นข้างต้นแล้ว ผู้วิจัยจะให้ความสำคัญกับการศึกษาบริบทชุมชน และบริบททรัพยากรร่วมด้วย เพื่อเป็นการทำความเข้าใจและนำเสนอข้อมูลอย่างรอบด้าน ดังนั้น บทความวิจัยเรื่องนี้ จึงอาจเป็นข้อมูลสำหรับการวางแผนเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น ตลอดจนการเข้าใช้ประโยชน์ และการอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่นให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาบริบทชุมชน และบริบททรัพยากรท้องถิ่น
2. เพื่อวิเคราะห์บทบาททรัพยากรท้องถิ่นต่อวิถีการดำรงชีวิตของครัวเรือนเกษตรกร

บททวนวรรณกรรม

การทบทวนวรรณกรรม และออกแบบกรอบแนวคิดการวิจัย แบ่งเป็น 4 ประเด็นสำคัญดังนี้ ประเด็นแรก การศึกษาบริบทชุมชนและบริบททรัพยากรท้องถิ่น ได้แก่ งานศึกษาของ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ (2554) เกี่ยวกับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ประกอบกับข้อเสนอของ วคิน ปัญญาวุธตระกูล (2562) และธีระภัทรา เอกผายยสวัสดิ์ (2554) ซึ่งให้ความสำคัญกับการเก็บข้อมูลประวัติศาสตร์ บริบทชุมชน และบริบททรัพยากรท้องถิ่น แบบบอกเล่าจากคนในชุมชน โดยเน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน หรือครัวเรือนเกษตรกรให้มากที่สุด และเมื่อได้ข้อมูลมาแล้วต้องตรวจสอบความน่าเชื่อถือก่อนการนำข้อมูลไปใช้ **ประเด็นที่สอง** แนวคิดวิถีการดำรงชีพ ได้แก่ งานศึกษาของ นิลวดี พรหมพักพิง และคณะ (2562) กล่าวว่า การดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรรายย่อยในพื้นที่ชนบทอีสานได้ถูกเชื่อมโยงกับทรัพยากรธรรมชาติ ประกอบกับงานศึกษาของ อาแว มะแสด (2558) ซึ่งชี้ให้เห็นว่า วิถีการดำรงชีพในชุมชนชนบทไทยด้านการเกษตรได้มีความสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติจึงสามารถยกระดับมาตรฐานการดำเนินชีวิตของตนเองและครอบครัวให้มีความมั่นคงมากยิ่งขึ้น ประเด็นที่สาม แนวคิดเรื่องความเชื่อ ได้แก่ งานศึกษาของ อารี ถาวรเศรษฐ์ (2546) กล่าวว่า ความเชื่อมีอิทธิพลต่อความรู้สึก ความคิด และการแสดงออกของมนุษย์ ส่วนความเชื่อเกี่ยวกับผีปอบ ผีบรรพบุรุษในสังคมอีสานนั้น งานศึกษาของ ชานนท์ ไชยทองดี (2562) ได้ชี้ให้เห็นว่า ความเชื่อเรื่องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และผีปอบ มีบทบาทในการสร้างและธำรงข้อปฏิบัติร่วมของชุมชน สร้างสำนึกร่วมในชุมชนเดียวกัน พร้อมกับทำหน้าที่ควบคุมทางสังคม และงานศึกษาของ ปิยลักษณ์ โพธิวรรณ (2559) ที่พบว่า ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ มีเป้าหมายสำคัญคือการแสดงออกซึ่งความกตัญญู และเป็นกลไกของการควบคุมทางสังคมด้วย และประเด็นที่สี่ การจัดการทรัพยากรของชุมชน ได้แก่ งานศึกษาของ วิยุทธ จำรัสพันธุ์ และประสิทธิ์ คุนุรัตน์ (2543) เกี่ยวกับชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในภาคอีสาน ได้ชี้ให้เห็นว่าชุมชนมีความสามารถในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนของตนเองได้ ภายใต้วิถีชีวิตเดิมเชิงวัฒนธรรมบนฐานคิดการอยู่ร่วมกันของคนกับธรรมชาติ ซึ่งแตกต่างจากฐานคิดของรัฐที่เน้นการเข้าควบคุมทรัพยากร และการศึกษาถึงบทบาททรัพยากรท้องถิ่นต่อวิถีการดำรง

ชีวิตของครัวเรือนเกษตรกร ซึ่งเป็นการปรับใช้ข้อเสนอของ อัจจิมา หิรัญพิชญ์ (2549) เพื่อวิเคราะห์ให้เห็นว่า ทรัพยากรท้องถิ่นมีบทบาทต่อการดำรงชีวิตของครัวเรือนเกษตรกรในด้านใดบ้าง และในแต่ละด้านมีบทบาทอย่างไร แต่ในงานของเขานั้น ได้ใช้คำว่าประโยชน์จากการใช้ทรัพยากรท้องถิ่น ซึ่งจำแนกมิติการพึ่งพาได้ 3 ประการ คือ 1. การพึ่งพาเพื่อการยังชีพ เป็นลักษณะของการพึ่งพาทรัพยากรที่สำคัญที่สุด 2. การพึ่งพาเพื่อการสร้างรายได้ ทั้งแบบคงสภาพเดิม และการแปรรูป และ 3. การพึ่งพาเพื่อเป็นปัจจัยการผลิต ส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับการเกษตร ส่วนในการวิจัยนี้ จะนำข้อเสนอข้างต้นเป็นแนวทางการศึกษาด้วย แต่จะขยายให้หลากหลายมากขึ้น นอกจากนี้ จะใช้คำว่า “บทบาท” แทนคำว่า “ประโยชน์” เนื่องจากต้องการมุ่งให้ความสำคัญกับ “ทรัพยากรท้องถิ่น” เป็นประเด็นหลัก ส่วนประโยชน์ที่ครัวเรือนเกษตรกรได้เป็นประเด็นรอง แต่ทั้งสองส่วนล้วนมีความสำคัญร่วมกันทั้งสิ้น หรือเป็นเสมือนสองด้านในเหรียญเดียวกัน

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยเลือกพื้นที่ศึกษาแบบเจาะจง คือ บ้านดอนหาด ตำบลสามพร้าว อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี จากสาเหตุสำคัญ 2 ประการคือ 1. พื้นที่มีทรัพยากรท้องถิ่นโดดเด่นแตกต่างจากชุมชนอื่น มีการใช้ประโยชน์และมีความเชื่อที่สัมพันธ์กับทรัพยากรท้องถิ่น และ 2. เป็นพื้นที่รับผิดชอบบริการวิชาการของมหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี ซึ่งเป็นหน่วยงานสังกัดของผู้วิจัย

ขอบเขตการวิจัย

ด้านระยะเวลา ระหว่างเดือนมิถุนายน 2564 - ธันวาคม 2564 ส่วนด้านเนื้อหา ครอบคลุมบริบทชุมชน บริบททรัพยากรท้องถิ่น และบทบาททรัพยากรท้องถิ่นต่อวิถีการดำรงชีวิตของครัวเรือนเกษตรกร

กลุ่มเป้าหมายหรือผู้ให้ข้อมูล

ใช้วิธีการเลือกกลุ่มเป้าหมายแบบเจาะจง (Purposive sampling) ร่วมกับวิธีการเลือกแบบลูกโซ่ (Snowball Sampling) กำหนดกลุ่มเป้าหมาย 15 คน มีเกณฑ์การคัดเลือก 3 เกณฑ์คือ 1. บทบาทในสังคม ได้แก่ พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน มัคทายกวัด ตัวแทนครัวเรือนเกษตรกร 2. การอยู่อาศัย เป็นครัวเรือนเกษตรกรที่อยู่อาศัยในชุมชนมาแล้วไม่ต่ำกว่า 20 ปี และ 3. การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่น เป็นบุคคลที่ได้เข้าใช้ประโยชน์ และมีความรอบรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่น ซึ่งเน้นความสมัครใจและเต็มใจในการเข้าร่วมกิจกรรม การนำเสนอข้อมูลการสัมภาษณ์แบบการวิเคราะห์ภาพรวม และการเน้นข้อความด้วยการใช้ชื่อ-สกุลของผู้ให้ข้อมูลจะใช้นามสมมติเพื่อเป็นไปตามหลักจริยธรรมการวิจัย (ยกเว้นกรณีผู้ใหญ่บ้าน และพระสงฆ์)

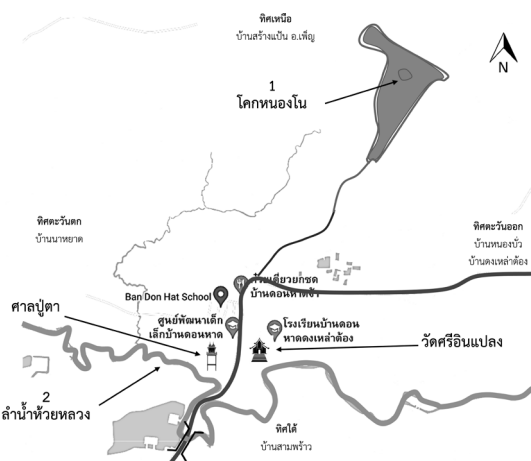
เครื่องมือที่ใช้

ได้สร้างเครื่องมือสำหรับเก็บข้อมูลเป็นแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-structured interview) เพื่อเก็บข้อมูลภาคสนาม โดยได้กำหนดแนวประเด็นคำถามไว้กว้าง ๆ มีความยืดหยุ่นและสามารถเพิ่ม-ลด ได้ระหว่างการสนทนา ไม่ได้เข้มงวดต่อคำถามที่กำหนดไว้มากนัก มีประเด็นสำคัญที่กำหนดไว้ได้แก่ 1. บริบทชุมชนและบริบททรัพยากรท้องถิ่น และ 2. บทบาททรัพยากรท้องถิ่นต่อวิถีการดำรงชีวิตของครัวเรือนเกษตรกร ประกอบกับการสนทนากลุ่ม (Focus group) และการบันทึกภาคสนามจากการสังเกต

การเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล การเก็บข้อมูลแบ่งเป็น 2 ส่วน ได้แก่ 1. ข้อมูลทุติยภูมิ เป็นการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสาร ทั้งที่ได้รับการเผยแพร่ และยังไม่เผยแพร่ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับประเด็นการวิจัย และ 2. ข้อมูลปฐมภูมิ เป็นการเก็บข้อมูลภาคสนามทั้งการสัมภาษณ์ การสังเกต และการสนทนากลุ่ม ส่วน**การวิเคราะห์ข้อมูล** เมื่อการเก็บข้อมูลภาคสนามเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ได้นำข้อมูลมาตรวจสอบคุณภาพด้วยวิธีแบบสามเส้า เป็นการตรวจสอบข้อมูลจากแหล่งที่มาต่าง ๆ ที่แตกต่างกัน ได้แก่ ด้านเวลา ด้านสถานที่ และด้านบุคคล เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์และน่าเชื่อถือมากที่สุด ตรวจสอบความถูกต้องและความอึดตัวของข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการตีความเชื่อมโยงความสัมพันธ์ สร้างข้อสรุป และนำเสนอในรูปแบบของการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive analysis) ต่อไป

ผลการวิจัย

บริบทชุมชนบ้านดอนหาด

ภาพที่ 1 แผนที่ และสถานที่สำคัญในหมู่บ้านดอนหาด

บ้านดอนหาด หากพิจารณาจากตำแหน่งที่ตั้งของหมู่บ้าน ประกอบกับลักษณะเชิงกายภาพแล้ว น่าจะเป็นพื้นที่กึ่งเมืองกึ่งชนบท พื้นที่ชนเมืองและเป็นหมู่บ้านสุดท้ายก่อนออกจากอำเภอเมือง ห่างจาก มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี (ศูนย์สามพร้าว) ประมาณ 8 กิโลเมตร ลักษณะภูมิศาสตร์ทิศเหนือจรด บ้านสร้างแป้น อำเภอเพ็ญ ทิศใต้จรดบ้านสามพร้าว ทิศตะวันออกจรดบ้านดงเหล้าต๋อง-บ้านหนองบัว ทิศตะวันตกจรดบ้านนาหยาด ลักษณะภูมิศาสตร์มีความลาดเอียง จากทิศเหนือลงสู่ทิศใต้

ด้านประวัติและการอพยพของผู้คน สันนิษฐานได้ว่า บ้านดอนหาดคงมีผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยไม่เกิน 150 ปี เดิมหมู่บ้านแห่งนี้เป็นป่าดงดิบซึ่งในอดีตเป็นพื้นที่ที่มีความน่ากลัวมาก สืบเนื่องจากทิศเหนือติดป่าโคกที่มีต้นไม้หนาทึบ ทิศใต้ติดลำน้ำห้วยหลวง ส่วนการอพยพเข้ามาของผู้คน หลังจากการเพิ่มขึ้น

ของประชากรในหมู่บ้านสามพร้าว ตำบลหนองบุ (ปัจจุบัน คือ ตำบลสามพร้าว) ทำให้พื้นที่อยู่อาศัยและทำมาหากินมีไม่เพียงพอ ชาวบ้านจำนวนหนึ่งจึงอพยพข้ามลำน้ำห้วยหลวง ซึ่งในช่วงนั้นยังไม่มีสะพานข้าม ต้องใช้ไม้ไผ่มัดรวมกันเป็นแพ เพื่อใช้ข้ามลำน้ำเข้ามาแสวงหาพื้นที่สำหรับตากถางทำกินและอยู่อาศัย (แก้ว นามสมมติ, สัมภาษณ์, 6 มิถุนายน 2564) ต่อมาปี พ.ศ. 2461 เมื่อมีชาวบ้านเข้ามาอาศัยมากขึ้นประมาณ 5-6 ครัวเรือน โดยครัวเรือนแรก ๆ ที่อพยพเข้ามา ได้แก่ ตระกูลคำจันทร์ศรี ตระกูลชุมศรีแก้ว ตระกูลอ่อนบุญ ตระกูลพากุล และตระกูลสุวรรณแสง ทั้ง 5 ตระกูลเหล่านี้จึงถือได้ว่าเป็นตระกูลเบิกบ้าน เมื่อมีผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยมากขึ้นความน่ากลัวจึงลดลง ประกอบกับการมีพื้นที่ว่างยังปราศจากการถูกรอครอบครอง จึงเกิดการบอกต่อ ทำให้มีชาวบ้านอพยพเข้ามาอย่างต่อเนื่อง จนมีจำนวนครัวเรือนที่สามารถตั้งเป็นหมู่บ้านได้ จึงได้รวมตัวกันและดำเนินการร้องขอกับทางอำเภอขอแยกตั้งหมู่บ้าน โดยผ่านการอนุมัติเมื่อปี พ.ศ. 2464 ส่วนที่มาของคำว่า “ดอนหาด” นั้น ในอดีตตำแหน่งที่ตั้งหมู่บ้านมี “ต้นหาด” จำนวนมากและตั้งอยู่บนที่เนิน หรือพื้นที่ยกสูงกว่าปกติทำให้มีความโดดเด่น ชาวบ้านจึงได้ตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “ดอนหาด” ถัดมาในปี พ.ศ. 2471 ได้มีการก่อสร้างวัดชื่อ “วัดศรีอินแปลง” ขึ้น เพื่อเป็นศูนย์กลางทางศาสนาและเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้าน เมื่อมีผู้คนเพิ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2483 จึงได้มีการก่อสร้างโรงเรียนชื่อ “โรงเรียนบ้านดอนหาด” เพื่อเป็นสถานบันการศึกษาของชุมชน ด้านการปกครองท้องถิ่นที่บ้านดอนหาดมีผู้ใหญ่บ้านตั้งแต่ก่อตั้งหมู่บ้าน จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2564) จำนวน 9 คน คนแรก คือ นายผั่น คำจันทร์ศรี ดำรงตำแหน่งระหว่างปี พ.ศ. 2464-2475 รวม 15 ปี และคนปัจจุบัน คือ นายบุญศรี คำจันทร์ศรี ดำรงตำแหน่งระหว่างปี พ.ศ. 2553-ปัจจุบัน ส่วนการปกครองท้องถิ่น ปัจจุบันมีสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล (ส.อบต.) จำนวน 2 คน คือ นายวิจิตรต์ หลักหนองบุ และนายบุญมี พรหมดี (บุญศรี คำจันทร์ศรี; แก้ว นามสมมติ, สัมภาษณ์, 6 มิถุนายน 2564)

ด้านการศึกษา หากเป็นช่วงวัย 50 ปี ขึ้นไป ส่วนใหญ่มีระดับการศึกษาสูงสุดคือ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 (ป.4) ส่วนช่วงวัยที่ต่ำกว่า 50 ปี จะมีระดับการศึกษาที่สูงกว่าคือ ตั้งแต่ระดับมัธยมศึกษาจนถึงระดับปริญญา ด้านการสาธารณสุข มีศูนย์บริการสาธารณสุข สังกัดองค์การบริหารส่วนตำบลสามพร้าว ตั้งอยู่ในชุมชน และโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลสามพร้าว ซึ่งห่างจากชุมชนประมาณ 4 กิโลเมตร โดยสถานที่ทั้งสองมีความสำคัญต่อระบบสุขภาพและสาธารณสุขของคนในชุมชน (ข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม)

สถานที่สำคัญทางความเชื่อในชุมชน นอกเหนือจากวัดศรีอินแปลงแล้ว ยังมี “ศาลเจ้าปู่” หรือ “ศาลปู่ตา” ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของหมู่บ้าน หันหน้าไปทางทิศเหนือ (ด้านข้างศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก) ซึ่งคาดว่าน่าจะถูกสร้างขึ้นตั้งแต่การก่อตั้งหมู่บ้าน แต่ก็ได้รับการบูรณะเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน โดยชาวบ้านให้การเคารพนับถือยำเกรง เชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์และผีบรรพบุรุษผู้ล่วงลับในหมู่บ้านสิงสถิตอยู่ หากชาวบ้านจะเดินทางไกล จะไปทำงานต่างประเทศ ตลอดจนการสอบแข่งขัน ก็จะเข้าไปกราบไหว้ขอพรให้เจ้าปู่-เจ้าตา ดลบันดาลให้ตนเองและครอบครัวประสบความสำเร็จ (แก้ว นามสมมติ, สัมภาษณ์, 6 มิถุนายน 2564)

ปัจจุบันบ้านดอนหาดมีต้นหาดในวัดศรีอินทร์แปลง จำนวน 2 ต้น โคนต้นมีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 45-50 เซนติเมตร สูงประมาณ 35-40 เมตร ซึ่งชุมชนและพระสงฆ์ได้ร่วมกันอนุรักษ์ไว้ เนื่องจากมีความสำคัญต่อชุมชนในฐานะเป็นที่มาของชื่อหมู่บ้าน เพื่อให้ลูกหลานและผู้คนที่ผ่านไปได้รับรู้

(พระอริการเวชยันต์ โชตินันโท, สัมภาษณ์, 6 มิถุนายน 2564) ด้านพื้นที่บ้านดอนหาดมีจำนวน 3,312 ไร่ จำนวน 304 หลังคาเรือน ประชากรเพศชาย 630 คน หญิง 588 คน รวม 1,218 คน ทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธ มีความเป็นเครือญาติกันสูง มีความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์และผีบรรพบุรุษ ให้ความสำคัญกับงานบุญประเพณี ทั้งตามหลักพุทธศาสนา และฮีตสิบสองของชาวอีสาน งานบุญประเพณีต่าง ๆ จะไม่จัดใหญ่โต เพื่อประหยัด ค่าใช้จ่าย ร้อยละ 90 ประกอบอาชีพเกษตรกรรม น้ำที่ใช้สำหรับการเกษตร เลี้ยงสัตว์ และการดำรงชีพนั้น นอกจากน้ำฝนตามฤดูกาลแล้ว ลำน้ำห้วยหลวงยังเป็นแหล่งน้ำสายสำคัญที่หล่อเลี้ยงคนในชุมชน อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าอาชีพการเกษตรจะเป็นอาชีพหลัก แต่ก็ใช้ว่าเป็นเพียงอาชีพเดียว เนื่องจากในหนึ่งครัวเรือน หรือ แม้แต่เกษตรกรหนึ่งคน ก็เลือกที่จะประกอบกิจกรรมที่หลากหลายทั้งในและนอกภาคการเกษตร ตลอดจน กิจกรรมการจับสัตว์น้ำ-หาของป่า เพื่อสร้างความมั่นคงให้ครัวเรือนของตนเองมากขึ้น (เกม นามสมมติ; บุญศรี คำจันทร์ศรี; พระอริการเวชยันต์ โชตินันโท, สัมภาษณ์, 6 มิถุนายน 2564)

ด้านผู้ให้ข้อมูลในชุมชนบ้านดอนหาดตามเกณฑ์ที่ได้กำหนดไว้ เป็นตัวแทนจากครัวเรือนที่ประกอบอาชีพ เกษตรกรรม จำนวน 15 คน แบ่งเป็นเพศชาย จำนวน 12 คน คิดเป็นร้อยละ 80 และเพศหญิง จำนวน 3 คน คิดเป็นร้อยละ 20 ทั้งหมดอยู่อาศัยในชุมชนบ้านดอนหาดมาแล้วไม่ต่ำกว่า 20 ปี ด้านสังคมเป็นครัวเรือน แบบขยายซึ่งอยู่อาศัยด้วยกันประมาณ 3 รุ่น ได้แก่ รุ่นปู่ย่า-ตายาย รุ่นพ่อแม่ และรุ่นลูกหลาน ซึ่งบางครัวเรือน จะอยู่อาศัยในบ้านหลังเดียวกัน แต่บางครัวเรือนเมื่อรุ่นลูกแต่งงานก็จะสร้างบ้านอีกหลังแต่ก็อยู่ในพื้นที่ ละแวกใกล้เคียงกัน (ยกเว้นกรณีพระสงฆ์)

บริบททรัพยากรท้องถิ่น

จากสาระสำคัญของทรัพยากรท้องถิ่น พบว่า ในหมู่บ้านดอนหาด มีอยู่ 2 แห่งโดยมีสาระสำคัญดังนี้

1. โคกหนองโน หรือในรายงานขององค์การบริหารส่วนตำบลสามพร้าวเรียกว่า “ที่สาธารณประโยชน์ โคกหนองโน” มีพื้นที่ 400 ไร่ 97 ตารางวา (องค์การบริหารส่วนตำบลสามพร้าว, 2561) แต่ชาวบ้านในพื้นที่ เรียกว่า “โคกหนองโน” ดังนั้น ในการวิจัยครั้งนี้ จึงจะใช้คำเรียกเช่นเดียวกับคนในพื้นที่

โคกหนองโน เป็นพื้นที่สาธารณประโยชน์ที่ใช้ในการทำบดและขององค์การบริหารส่วนตำบลสามพร้าว และคณะกรรมการหมู่บ้านดอนหาด อยู่ห่างจากจุดศูนย์กลางของชุมชนไปทางทิศเหนือ ประมาณ 4 กิโลเมตร ลักษณะเป็นป่าไม้ที่ค่อนข้างอุดมสมบูรณ์โดยเฉพาะในฤดูฝน มีต้นไม้ขนาดเล็ก-ใหญ่ขึ้นสลับกัน เช่น ไม้เต็ง รัง สะแบง ประดู่ ตั้ว ไข่ มะกอก ผักหวาน เป็นต้น (ดังภาพที่ 2) ส่วนที่มาของคำว่า “โคกหนองโน” นั้น มาจากลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ กล่าวคือ บริเวณพื้นที่แห่งนี้ ตรงกลางของป่าจะมีหนองน้ำที่ชาวบ้าน เรียกว่า “หนองโน” เมื่อนำคำทั้งสองมารวมกันชาวบ้านจึงเรียกว่า “โคกหนองโน”

พื้นที่โคกหนองโน ถือว่ามีความสำคัญต่อชาวบ้านดอนหาด โดยเฉพาะกับครัวเรือนเกษตรกรที่มีวิถีชีวิต พึ่งพาอาศัยทรัพยากรในโคกหนองโน สามารถเข้าถึงและนำทรัพยากรออกมาใช้ได้ หากทรัพยากรเหล่านั้น ไม่ส่งผลกระทบต่อพื้นที่และระบบนิเวศ เช่น ไม้แห้งนำมาทำไม้ฟืน พืชอาหารนำมาบริโภค-ขาย แต่หากจะมีการตัดต้นไม้ หรือมีกิจกรรมที่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศ ต้องผ่านความเห็นชอบจากคณะกรรมการและ

สิ่งที่เกิดขึ้นจะต้องนำไปใช้เพื่อสาธารณประโยชน์เท่านั้น ถึงแม้ว่า โคกหนองโน จะมีความสำคัญต่อชุมชน แต่ที่ผ่านมาก็มีคนบางกลุ่มได้เข้ามาบุกรุกพื้นที่โดยการตัดไม้ และใช้ประโยชน์จากพื้นที่ที่ไม่ใช่กิจกรรม สาธารณประโยชน์ คณะกรรมการจึงมีมติร่วมกันในการขุดร่องน้ำรอบโคกหนองโน นำดินที่ขุดขึ้นมาสร้างเป็น ถนนลูกรังล้อมรอบพื้นที่ (ดังภาพที่ 3) รวมทั้งปลูกไม้ยูคาลิปตัส (Eucalyptus) เพื่อเป็นกำแพงธรรมชาติ ป้องกันการบุกรุกจากกลุ่มคนที่ไม่หวังดี

ภาพที่ 2 โคกหนองโน

ภาพที่ 3 ร่องน้ำรอบโคกหนองโน

2. **ลำน้ำห้วยหลวง** มีจุดเริ่มต้นจากอำเภอนองวัวซอ ไหลผ่านอำเภอเมือง อำเภอพิบูลย์รักษ์ อำเภอเพ็ญ อำเภอสร้างคอม จังหวัดอุดรธานี เข้าสู่อำเภอโนนพิสัย จังหวัดหนองคาย แล้วไหลลงแม่น้ำโขง รวมระยะทาง ประมาณ 150 กิโลเมตร (สำนักงานสิ่งแวดล้อมที่ 9 อุดรธานี, 2550) บ้านดอนหาด เป็นพื้นที่หนึ่งที่ลำน้ำห้วยหลวงไหลผ่าน (ดังภาพที่ 4) ตั้งแต่ทิศใต้ฝั่งตะวันตก จนถึงทิศใต้ฝั่งตะวันออก มีความยาวประมาณ 4 กิโลเมตร เป็นเส้นกั้นเขตระหว่างบ้านดอนหาดกับบ้านสามพร้าว โดยมีสะพานคอนกรีตเสริมเหล็กเป็นตัวเชื่อมข้ามลำน้ำ สำหรับเป็นเส้นทางคมนาคม (ดังภาพที่ 5)

ภาพที่ 4 ลำน้ำห้วยหลวง

ภาพที่ 5 สะพานข้ามลำน้ำห้วยหลวง

ลำน้ำห้วยหลวง จุดที่ไหลผ่านบ้านดอนหาด ตลอดความยาวประมาณ 4 กิโลเมตรนั้น เป็นพื้นที่สาธารณประโยชน์ที่ทุกคนสามารถใช้ประโยชน์ได้ร่วมกัน ทั้งน้ำในลำน้ำ และการดักจับสัตว์น้ำ โดยมีความกว้างประมาณ 20-30 เมตร บางจุดอาจเป็นพื้นที่ลุ่ม-ป่าบุ่งป่าทามทำให้มีความกว้างมากกว่าจุดอื่น โดยเฉพาะด้านทิศใต้ฝั่งตะวันตก และมีความลึกไม่มากนักประมาณ 2-5 เมตร ทั้งนี้ ฤดูกาลมีความสัมพันธ์กับความกว้างและความลึกของน้ำในระดับที่สูงมาก ส่วนด้านการใช้ประโยชน์นั้น ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ลำน้ำห้วยหลวง มีความสำคัญต่อชาวบ้านดอนหาดเป็นอย่างมากเนื่องจากมีน้ำตลอดทั้งปี โดยเฉพาะกับครัวเรือนเกษตรกรที่ได้ประโยชน์จากการใช้น้ำเพื่อการเกษตร และเลี้ยงสัตว์ ตลอดจนการดักจับสัตว์น้ำเพื่อการบริโภคและขายสร้างรายได้

ด้านการจัดการทรัพยากรคณะกรรมการหมู่บ้าน มีหน้าที่สำคัญคือ การกำหนดกฎกติกาผ่านการมีส่วนร่วมของชุมชนเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นอย่างถูกต้องและเหมาะสม ทั้งนี้ ถึงแม้ว่าทรัพยากรท้องถิ่นทั้งสองแห่งจะอยู่ในพื้นที่ของชุมชน แต่ผู้คนภายนอกก็สามารถเข้าใช้ประโยชน์จากทรัพยากรได้ในบางกรณี เช่น จับปลา-เก็บเห็ด ส่วนที่ไม่ได้ หรือแตกต่างจากคนในชุมชนคือ เรื่องการได้รับสวัสดิการจากการขายทรัพยากร เช่น ขายไม้ยูคาลิปตัส (Eucalyptus) เรื่องความเชื่อ และความสำนึกร่วม เป็นต้น

บทบาททรัพยากรท้องถิ่นต่อวิถีการดำรงชีวิตของครัวเรือนเกษตรกร

จากการให้ข้อมูลของพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน มัคทายกวัด และครัวเรือนเกษตรกร พบว่า มีบทบาทและความสำคัญต่อครัวเรือนเกษตรกร ดังนี้

1. บทบาทด้านอาหาร เป็นบทบาทพื้นฐานของแหล่งทรัพยากรท้องถิ่น โดยเฉพาะในสังคมที่ผู้คนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม จากการศึกษาพบว่า ทรัพยากรท้องถิ่นมีปฏิทินฤดูกาล (Season Calendar) ด้านอาหาร ดังนี้

ตารางที่ 1 ปฏิทินฤดูกาล (Season Calendar) ด้านอาหารของทรัพยากรท้องถิ่น

รายการ	ประเภท	ระยะเวลาที่ได้ระดับมากที่สุด	ปริมาณ
โคกหนองโน	- เห็ดป่า เช่น เห็ดแดง เห็ดน้ำแป้ง เห็ดระโงก เห็ดผึ้ง	- เดือนพฤษภาคม-กันยายน หรือช่วงปลายฤดูร้อน-ต้นฤดูฝน	- พอกิน-มาก
	- ผักป่า เช่น ผักหวาน ผักติ้ว	- ทั้งปี	- พอกิน
	- สัตว์อาหาร เช่น กิ้งก่า นก หนู ไข่มดแดง	- เดือนธันวาคม-พฤษภาคม หรือช่วงร้อน	- น้อย
	- ปลา (หนองโน)	- ตามที่คณะกรรมการกำหนด	- น้อย
ลำน้ำห้วยหลวง	- สัตว์น้ำ เช่น ปลา กุ้ง หอย	- ทั้งปี	- พอกิน-มาก

ที่มา: ข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม

จากตารางข้างต้น ทรัพยากรท้องถิ่นมีบทบาทต่อครัวเรือนเกษตรกรในด้านอาหาร ดังนี้

1) กรณีโคกหนองโน มีบทบาทด้านอาหาร คือ การเป็นพื้นที่เก็บหาพืชผักป่าที่สามารถบริโภคได้ มาประกอบเป็นอาหาร ซึ่งในโคกหนองโนมีหลายชนิด เช่น เห็ดชนิดต่าง ๆ ประกอบกับพืชอาหารอื่น เช่น ผักหวาน ผักติ้ว รวมถึงยังมีสัตว์อาหาร อาทิ กิ้งก่า นก หนู ปลา ตลอดจนไข่มดแดง และแมลงต่าง ๆ ที่สามารถจับมาบริโภคได้อีกด้วย แต่ต้องเป็นไปตามที่กติกากำหนด ดังบทสัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูลทีกล่าวว่า

“เข้าไปโคกหนองโน ก็ได้อาหารออกมากิน ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง บางช่วงอาจได้มากน้อย แตกต่างกัน หน้าฝนก็ได้เห็ดต่าง ๆ ยังมีผักหวาน และผักติ้วอีกด้วย ส่วนหนักร้อนเห็ด ก็จะไม่ค่อยมี ส่วนพวกกิ้งก่า นก หนู ก็มีนะ”

(มี นามสมมติ; สาน นามสมมติ, สัมภาษณ์, 24 มิ.ย. 64)

“ในโคกหนองโน เห็ดและสัตว์สามารถนำมาบริโภคได้...ในโคกหนองโน จะมีหนองโน ซึ่งเป็นหนองน้ำ มีปลา แต่จะอนุญาตให้เข้าไปใช้ประโยชน์ตามที่คณะกรรมการกำหนด เท่านั้น ไม่อนุญาตให้เข้าไปใช้น้ำ หรือจับสัตว์น้ำหากไม่ได้รับอนุญาต”

(บุญศรี คำจันทร์ศรี, สัมภาษณ์, 14 ต.ค. 64)

2) กรณี ลำน้ำห้วยหลวง มีบทบาทด้านอาหาร คือ การเป็นพื้นที่จับสัตว์น้ำ เช่น ปลา อาทิ ปลากด ปลาเขียม ปลาแขยง ปลานิล ปลาตะเพียน ปลาขาวสร้อย ปลาดุก ปลาช่อน ปลาหมอ ปลาหลด ปลาไหลนา เป็นต้น นอกจากปลาแล้ว ก็มีกุ้งนา (หรือกุ้งฝอย) และหอยที่สามารถนำมาบริโภคได้อีกด้วย ดังบทสัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูลทีกล่าวว่า

“ลำน้ำห้วยหลวงมีน้ำตลอดทั้งปี จึงมีปลา มีกุ้งตลอดทั้งปีด้วย ทำให้ชาวบ้านมีอาหารกิน ตลอดทั้งปี ไม่ต้องเสียเงินซื้อทำให้ครอบครัวประหยัดเงินด้วย...น้ำห้วยหลวงไม่ลึกมาก การจับปลาและกุ้งในห้วยหลวงจึงไม่ยากเลย หากมีเวลาและมีความเชี่ยวชาญด้านการจับปลา จริง ๆ ก็เหลือจากการบริโภค สามารถนำไปขายทั้งในหมู่บ้านและในตลาดได้อีกด้วย”

(ศักดิ์ นามสมมติ; พรรณ นามสมมติ, สัมภาษณ์, 24 มิ.ย. 64)

“ตรงท้ายนาเป็นป่าบุ่งป่าทามริมห้วยหลวง ฤดูน้ำมาจึงได้ทำเหาะปลา (ลวงปลา) ด้วยการตัดกิ่งไม้ลงกองไว้ในน้ำให้ปลาเข้ามาอาศัย ฤดูแล้งเมื่อน้ำลดก็เอาตาข่ายเขี่ยวากันไว้ไม่ให้ปลาออกไป เมื่อน้ำลดลงไปอีกก็ยกเหาะขึ้น (กึ่งไม้) เพื่อจับปลา ซึ่งได้ปลาเป็นจำนวนมาก”

(แก้ว นามสมมติ, สัมภาษณ์, 14 ต.ค. 64)

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ทรัพยากรท้องถิ่นมีบทบาทและความสำคัญในด้านอาหารต่อครัวเรือนเกษตรกรเป็นอย่างยิ่ง อย่างไรก็ตาม ทรัพยากรท้องถิ่นกับบทบาทด้านอาหารนี้อาจลดลงหรือหายไปนั้น ปัจจัยสำคัญก็เชื่อว่ามาจากการเพิ่มขึ้นหรือลดลงของทรัพยากรท้องถิ่นเพียงเท่านั้น แต่ยังมีปัจจัยที่เกิดจากพฤติกรรม การบริโภคและวิถีชีวิตของครัวเรือนเกษตรกรที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย

2. บทบาทด้านการสร้างรายได้ เป็นบทบาทที่สัมพันธ์กับบทบาทแรก โดยเมื่อได้ทรัพยากรท้องถิ่นด้านอาหารมาแล้ว ทางเลือกสำคัญของครัวเรือนเกษตรกรมี 2 แนวทาง ได้แก่ แนวทางแรก คือ การเก็บไว้บริโภค เพื่อลดรายจ่าย (รวมถึงการแบ่งปันให้ญาติพี่น้อง) หรือแนวทางที่สอง คือ การนำไปขาย เพื่อสร้างรายได้ ซึ่งในบางกรณีก็เป็นได้ทั้งสองแนวทาง โดยเฉพาะในทางเลือกที่สองจากการศึกษาพบว่า ทรัพยากรท้องถิ่นมีบทบาทต่อครัวเรือนเกษตรกรในด้านการสร้างรายได้ ดังบทสัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูลที่กล่าวว่า

“หากได้เยอะ ก็จะแบ่งไว้กิน แบ่งฝากเอาไว้ให้ญาติพี่น้อง และเอาไปขายด้วย”

(ศักดิ์ นามสมมติ; พรรณ นามสมมติ, สัมภาษณ์, 24 มิ.ย. 64)

“บางครั้งก็กินเอง บางครั้งก็เอาไปขายขึ้นอยู่กับสถานการณ์ หากมีน้อยก็จะเดินขายในหมู่บ้าน แต่หากมีมากก็จะเอาไปขายในตลาดบ้านสามพร้าว ซึ่งอยู่ห่างจากบ้านเราเพียง 3 กิโลเมตร ได้เห็นเยอะก็เอาไป ได้ปลาเยอะก็เอาไป”

(กร นามสมมติ, สัมภาษณ์, 24 มิ.ย. 64)

ส่วนรายได้จากฐานทรัพยากรท้องถิ่นนั้น มีความสัมพันธ์กับปฏิทินฤดูกาล กล่าวคือ หากช่วงเวลาที่มียุทธศาสตร์ท้องถิ่นมาก ก็จะเก็บและนำไปขายได้ในปริมาณมาก ทำให้มีรายได้จากการขายทรัพยากรท้องถิ่นมากด้วย ดังกรณีตัวอย่าง 3 ราย ดังนี้

ตารางที่ 2 รายได้จากทรัพยากรท้องถิ่น

กรณี	แหล่งทรัพยากรท้องถิ่น และรายได้เฉลี่ยต่อปี จากทรัพยากรท้องถิ่น (ประมาณการ)	ร้อยละของ ครัวเรือน	สมาชิก ในครัวเรือน
กร นามสมมติ	ลำน้ำห้วยหลวง 50,000 บาท	10	7
ศักดิ์ นามสมมติ	โคกหนองโน และลำน้ำห้วยหลวง 30,000 บาท	8	6
พรรณ นามสมมติ	โคกหนองโน และลำน้ำห้วยหลวง 24,000 บาท	8	6

ที่มา: กร นามสมมติ, ศักดิ์ นามสมมติ, พรรณ นามสมมติ (สัมภาษณ์, 24 มิ.ย. 64)

จะเห็นได้ว่า ทรัพยากรท้องถิ่น เป็นอีกแหล่งหนึ่งในการสร้างรายได้ให้กับครัวเรือนเกษตรกร ถึงแม้ว่าอาจไม่มากนัก แต่สำหรับครัวเรือนเกษตรกรแล้ว แหล่งรายได้นี้ก็เป็นทางเลือกที่ตนสามารถเข้าถึงได้สะดวกที่สุด (ยกเว้นการทำเกษตร) ทำให้กลายเป็นทางเลือกที่ดีที่สุดสำหรับพวกเขาด้วย ส่วนความแตกต่างของรายได้

ที่เกิดขึ้นจากทรัพยากรท้องถิ่นนั้น กรณีของการ (นามสมมติ) ที่มีรายได้สูงสุดเนื่องจากมีเครื่องมือจับปลาที่ใหญ่ และทันสมัย ประกอบกับใช้เวลากับการเก็บ-หาทรัพยากรท้องถิ่นมากกว่าบุคคลอื่น

3. บทบาทด้านปัจจัยการผลิต เป็นบทบาทที่สำคัญอีกบทบาทหนึ่ง เนื่องจากครัวเรือนเกษตรกรต่างต้องใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่น เพื่อเอื้ออำนวยต่อผลผลิตทางการเกษตร เลี้ยงสัตว์ และการดำรงชีวิต ดังนี้

1) กรณีโคกหนองโน มีบทบาทด้านปัจจัยการผลิต คือ การนำไม้ป่าที่ยืนต้นตาย หรือไม้แห้งมาใช้ประโยชน์ และพื้นที่รอบโคกหนองโน ได้ปลูกไม้ใช้สอยไว้เพื่อใช้ประโยชน์ของชุมชน ดังบทสัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูล ที่กล่าวว่า

“ไม้แห้งสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ ส่วนไม้ยูคาที่อยู่รอบโคกหนองโน ปลูกไว้ขาย เป็นส่วนใหญ่ เพื่อนำเงินมาใช้สำหรับกิจกรรมของหมู่บ้าน หากชาวบ้านต้องการนำไปใช้ประโยชน์ก็ต้องขอคณะกรรมการ เช่น การทำบุญวัด ศาลาประชาคม การทำป้อม รักษาความปลอดภัยของหมู่บ้าน การซ่อมแซมบ้านผู้ที่ขาดแคลน เป็นต้น ซึ่งทั้งสองส่วน ต้องผ่านการอนุญาตจากคณะกรรมการก่อนถึงจะสามารถดำเนินการได้”

(ภู นามสมมติ; บัตร นามสมมติ; บุญศรี คำจันทร์ศรี, 24 มิ.ย. 64)

2) กรณี ลำน้ำห้วยหลวง มีบทบาทด้านปัจจัยการผลิต คือ การใช้ประโยชน์จากน้ำเพื่อการเกษตร เลี้ยงสัตว์ และอุปโภค โดยการเกษตรเนื่องจากส่วนใหญ่ปลูกพืชอาหารและพืชเศรษฐกิจซึ่งต้องการใช้น้ำอย่างต่อเนื่อง น้ำจึงเป็นปัจจัยที่สำคัญของครัวเรือนเกษตรกร ดังบทสัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูล ที่กล่าวว่า

“ถึงแม้ว่าหน้าฝนที่ตรงนี้เริ่มห้วยหลวงน้ำจะท่วมแต่พอหน้าแล้งเราก็ได้ใช้ประโยชน์จากน้ำ ทำการเกษตร และเลี้ยงสัตว์”

(พัน นามสมมติ; ไร นามสมมติ, สัมภาษณ์, 24 มิ.ย. 64)

“ริมของลำน้ำทั้งสองฝั่งก็จะกว้างอีกเท่าตัว ทำให้สามารถใช้ประโยชน์ด้วยการปลูกพืชผัก อายุสั้นได้ ระหว่างหลังเดือนพฤศจิกายน-เดือนเมษายนของปีถัดไป “ดินก็สมบูรณ์ น้ำก็อยู่ใกล้” ส่วนการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ริมฝั่งสามารถเข้าจับจองพื้นที่ได้ เนื่องจากเป็นที่สาธารณประโยชน์ ซึ่งมีหลายครัวเรือนได้เข้าไปใช้ประโยชน์ในลักษณะนี้”

(เกม นามสมมติ, สัมภาษณ์, 19 ก.ย. 64)

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า อีกบทบาทและความสำคัญของทรัพยากรท้องถิ่น คือ การมีบทบาทสนับสนุน การดำรงชีวิตของครัวเรือนเกษตรกร กรณีโคกหนองโน เช่น การใช้ประโยชน์จากไม้พื้น การนำไม้พื้นมาเผาถ่าน

กรณีลำนํ้าห้วยหลวง การเป็นปัจจัยเกื้อหนุนด้านการเกษตรและเลี้ยงสัตว์ ให้ได้ผลผลิตเพิ่มมากขึ้นและต่อเนื่อง นอกจากนี้ ในช่วงฤดูแล้ง ยังสามารถใช้ประโยชน์จากพื้นที่ริมฝั่งเพื่อปลูกพืชผักอายุสั้นและเลี้ยงสัตว์ได้อีกด้วย

4. บทบาทด้านการสร้างความสามัคคี เป็นผลจากวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกันของสมาชิกในชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรจึงร่วมกันสร้างกติกาในการเข้าถึง และเข้าใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่น โดยกติกาดังกล่าวทำให้เกิดความสามัคคีขึ้นในชุมชน

1) กรณีโคกหนองโน มีบทบาทด้านการสร้างความสามัคคี คือ การเป็นพื้นที่สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมผ่านการสร้างกติกาการใช้ประโยชน์พื้นที่โคกหนองโนของคณะกรรมการและชาวบ้าน ซึ่งโดยส่วนใหญ่แล้วก็เป็นที่ครัวเรือนเกษตรกรทั้งสิ้น ดังการสัมภาษณ์และสนทนากลุ่มกับผู้นำชุมชนที่กล่าวว่า

“กติกาเกี่ยวกับโคกหนองโน ได้แก่ 1) คณะกรรมการ และชาวบ้านมีหน้าที่ในการตรวจป้องกันและบำรุงรักษาป่าโคกหนองโนช่วยกัน หากพบการกระทำผิดให้แจ้งผู้ใหญ่บ้าน และคณะกรรมการ 2) ห้ามบุกรุก ห้ามตัดไม้ทุกชนิด และห้ามเผาป่า และ 3) ในกรณีที่จะใช้ประโยชน์จากโคกหนองโน เช่น การซื้อขาย-ประมูลไม้ยูคาลิปตัส ที่อยู่รอบโคกหนองโน ต้องผ่านมติของคณะกรรมการหมู่บ้านเท่านั้น นอกเหนือจากกติกาข้างต้นแล้ว ยังมีแนวปฏิบัติอื่นที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมในการอยู่ร่วมกันด้วย เช่น การเก็บพืชอาหารด้วยความเอื้อเฟื้อต่อสมาชิกในชุมชนด้วย”

(ศักดิ์ นามสมมติ; ไทย นามสมมติ; บุญศรี คำจันทร์ศรี; สาน นามสมมติ, สัมภาษณ์, 19 กย. 64)

2) กรณี ลำนํ้าห้วยหลวง เนื่องจากลำนํ้าห้วยหลวงเป็นลำนํ้าสายยาว ซึ่งไม่ได้มีขอบเขตเฉพาะชุมชนบ้านดอนหาดเท่านั้น ดังนั้น ในบทบาทด้านการสร้างความสามัคคีต่อครัวเรือนเกษตรกรนี้ จึงไม่ชัดเจนมากนัก แต่มีภาพรวมที่เป็นแนวปฏิบัติร่วมกันคือ การไม่ทิ้งสิ่งปฏิกูล ไม่ทิ้งของเสีย และไม่ทำลายระบบนิเวศแหล่งน้ำ ซึ่งชาวบ้านได้ให้ความสำคัญกับแนวปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ดังบทสัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูลที่กล่าวว่า

“ถึงแม้ว่านํ้าในห้วยหลวง จะถูกนำมาใช้ด้านการเกษตรเป็นส่วนใหญ่ คิดว่าไม่มีครัวเรือนใดนำมาบริโภค แต่ชาวบ้านจะช่วยกันรักษาความสะอาด จะไม่ทิ้งขยะ ไม่ทิ้งสารพิษลงในลำห้วยเด็ดขาด หากเห็นขยะลอยมาก็จะช่วยกันเก็บ ต้องช่วยกันดูแลรักษา”

(แมน นามสมมติ; บุญศรี คำจันทร์ศรี, สัมภาษณ์, 19 ก.ย. 64)

ดังนั้น การร่วมกันสร้างและร่วมกันปฏิบัติตามกติกาข้างต้น จึงเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นว่า ครัวเรือนเกษตรกร มีความสามัคคีกันในการใช้ประโยชน์อย่างรู้คุณค่าและร่วมกันรักษาแหล่งทรัพยากรท้องถิ่นเป็นอย่างดี และหากวิเคราะห์ในทางกลับกัน ก็จะเห็นได้ว่าโคกหนองโน รวมถึงลำนํ้าห้วยหลวงมีบทบาทสำคัญ

ต่อการสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในชุมชนนั่นเอง ทำให้เมื่อชุมชนเกิดการมีส่วนร่วมกันแล้ว ก็นำไปสู่การสร้างความรัก ความสามัคคี และความรู้สึกเป็นเจ้าของ (Sense of Belonging) ในทรัพยากรท้องถิ่นร่วมกันด้วย

5. บทบาทด้านความเชื่อ จากพื้นฐานความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติมาอย่างช้านาน ถึงแม้ว่าสังคมจะก้าวเข้าสู่ยุคโลกาภิวัตน์ (Globalization) ที่กลไกทางวิทยาศาสตร์มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของมนุษย์มากยิ่งขึ้น ทุก ๆ สังคมย่อมได้รับผลกระทบจากสิ่งที่เกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติบางอย่างของครัวเรือนเกษตรกร อาจเปลี่ยนแปลงอยู่บ้างแต่ไม่เคยจางหายไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษ ผีปู่ตา โดยมีศาลปู่ตาเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของหมู่บ้านที่มีผีบรรพบุรุษสิงสถิตอยู่ รวมถึงพื้นที่ทรัพยากรท้องถิ่นก็มีความเชื่อเกี่ยวกับการปกปักรักษาของสิ่งศักดิ์สิทธิ์เช่นเดียวกัน

1) กรณีโคกหนองโน มีบทบาทด้านความเชื่อ โดยครัวเรือนเกษตรกรมีความเชื่อเกี่ยวกับโคกหนองโน ดังบทสัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูลที่กล่าวว่า

“ถึงแม้ว่า โคกหนองโน จะไม่ใช่ป่าที่มีศาลปู่ตาตั้งอยู่ แต่ครัวเรือนเกษตรกรก็มีความเชื่อว่า โคกหนองโน มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สิงสถิตอยู่ และหากเข้าไปแล้วจะไม่ทำการลบหลู่ โดยเด็ดขาด”

(เกม นามสมมติ, สัมภาษณ์, 19 ก.ย. 64)

“ชาวบ้านในหมู่บ้านเชื่อฟังผู้อาวุโสและผู้นำชุมชน เมื่อมีการบอกกล่าวว่า โคกหนองโน เป็นพื้นที่สำคัญของหมู่บ้านทั้งด้านการหากิน และด้านจิตใจ ชาวบ้านก็จะเชื่อฟัง โดยไม่เข้าไปทำลายพื้นที่สำคัญของหมู่บ้าน เพราะหากทำลายก็ถือว่าทำลายจิตใจของหมู่บ้านด้วย”

(พระอธิการเวชยันต์ โชตินันโท, สัมภาษณ์, 14 ต.ค. 64)

2) กรณีลำน้ำห้วยหลวง มีบทบาทด้านความเชื่อ โดยครัวเรือนเกษตรกรมีความเชื่อเกี่ยวกับลำน้ำห้วยหลวง สืบเนื่องจากการไม่ทิ้งขยะ สารเคมี และสิ่งปฏิกูลลงในลำน้ำที่สะท้อนถึงเรื่องความสามัคคีแล้ว นอกจากนี้ ครัวเรือนเกษตรกรยังเชื่อว่า ในลำน้ำห้วยหลวงมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สิงสถิตอยู่ ดังบทสัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูลที่กล่าวว่า

“ในลำน้ำห้วยหลวง จะมีผีห้วย ผีน้ำ แม่คงคาปกปักรักษาอยู่ หากใครทำลาย ล่วงเกินลำน้ำ อูจจะระ บัสสาจะลงในลำน้ำ ก็จะมีอันเป็นไป หากมาหาปูหาปลาที่จะหาไม่ได้ กลับบ้านมือเปล่าเลย หากทำล่วงเกินลำน้ำ”

(เกม นามสมมติ, สัมภาษณ์, 19 ก.ย. 64)

ดังนั้น ความเชื่อเกี่ยวกับศาลปู้ตา ซึ่งเป็นที่สิงสถิตของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผีบรรพบุรุษ ผีปู่ตา ทำให้เชื่อว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ ได้ปกป้องรักษาคนในชุมชนและพื้นที่ต่าง ๆ ของชุมชน ซึ่งรวมถึงแหล่งทรัพยากรท้องถิ่นด้วย นอกจากนี้ ความเชื่อที่เกิดขึ้นในลักษณะนี้ยังเป็นสิ่งสะท้อนถึงระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับสิ่งแวดล้อม และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ จนนำมาสู่อิทธิพลที่ส่งผลต่อพฤติกรรม การดำรงชีวิต และการเข้าใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นอย่างถูกต้อง เหมาะสม และไม่กระทำการล่วงเกิน

จากที่กล่าวมาทั้งหมดสรุปได้ว่า บทบาททรัพยากรท้องถิ่นต่อวิถีดำรงชีวิตของครัวเรือนเกษตรกร ประกอบด้วย 5 ประการ ได้แก่ 1. ด้านอาหาร 2. ด้านการสร้างรายได้ 3. ด้านปัจจัยการผลิต 4. ด้านการสร้างสามัคคี และ 5. ด้านความเชื่อ ซึ่ง 3 บทบาทแรก เป็นบทบาทที่เกิดขึ้นทางตรง ครัวเรือนเกษตรกรได้รับประโยชน์ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมมองเห็นและจับต้องได้ ส่วนบทบาทที่ 4-5 เป็นบทบาทที่เกิดขึ้นทางอ้อม โดยบทบาทการสร้างสามัคคีและความเชื่อ มีลักษณะเป็นนามธรรม หากวิเคราะห์จะเห็นได้ว่าเป็นกุศโลบายโบราณที่คนรุ่นก่อนสร้างขึ้นและคนรุ่นปัจจุบันยึดถือปฏิบัติตามเพื่อการรักษา จัดระบบการใช้ทรัพยากร และอนุรักษ์พื้นที่ทรัพยากรท้องถิ่นนั่นเอง

สรุปและอภิปรายผล

สรุปได้ว่า บ้านดอนหาด ได้รับการจัดตั้งเป็นหมู่บ้านเมื่อปี พ.ศ. 2464 ปัจจุบันชาวบ้านมีความสัมพันธ์ทางสังคมที่เป็นเครือญาติกันสูง ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ผลผลิตที่ได้มีทั้งเก็บไว้กินและนำไปขายควบคู่กับการเลี้ยงสัตว์ เช่น โค กระบือ นอกจากนี้ ในบางช่วงเวลาก็ได้ทำงานรับจ้างทั้งในและนอกภาคการเกษตรเพื่อหารายได้มาจูละเลจอบคร่าว ส่วนการนับถือศาสนาชาวบ้านทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธให้ความสำคัญกับงานบุญประเพณีทั้งตามหลักศาสนา และฮีตสิบสองของชาวอีสาน ประกอบกับมีความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติและเรื่องผีบรรพบุรุษ อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่า สังคมจะเปลี่ยนแปลงไปแต่ครัวเรือนเกษตรกรยังคงรักษางานบุญประเพณีไว้ ด้วยการยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมา ลักษณะข้างต้นเช่นเดียวกับงานศึกษาของ กนกพร รัตนสุธีระกุล (2557) ที่พบว่า สังคมชาวนาอีสาน นอกเหนือจากปลูกข้าวแล้วก็จะปลูกพืชผักต่าง ๆ ไร่ไร่โคกและเพื่อขาย ระบบสังคมมีความเป็นเครือญาติกันสูงจึงมีความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ถึงแม้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการผลิตของชาวนาจะเกิดขึ้น แต่ครัวเรือนชาวนาจะยึดถือวัฒนธรรมประเพณีอีสานแบบเดิมเอาไว้ สอดคล้องกับงานศึกษาของ นภาพร อติวานิชยพงศ์ (2557) ได้ชี้ให้เห็นถึงลักษณะการทำมาหากินของคนอีสานคือ ไม่ว่าจะอยู่ในอดีตหรือปัจจุบัน คนอีสานก็ทำมาหากินอย่างผสมผสานและหลายรูปแบบ โดยเฉพาะคนในพื้นที่ชนบทอีสานก็ยังรักษาความเป็นสังคมเกษตรแบบดั้งเดิมด้วยการผลิตเพื่อบริโภคเอง และการรักษางานบุญประเพณีการทำบุญเอาไว้อย่างเหนียวแน่น

งานชิ้นนี้ ได้ให้ความหมายของทรัพยากรท้องถิ่น หมายถึง สิ่งทั้งปวงที่เกิดขึ้นเองหรือมีอยู่ตามธรรมชาติในพื้นที่สาธารณประโยชน์ ซึ่งพบว่าในหมู่บ้านดอนหาดมีอยู่สองแห่ง คือ 1. โคนหนองโน มีเนื้อ 400 ไร่ 97 ตารางวา อยู่ในการดูแลรักษาของคณะกรรมการหมู่บ้านภายใต้การกำกับขององค์การบริหารส่วนตำบลสามพร้าวอีกต่อหนึ่ง แม้ว่าเนื้อที่จะไม่มากนัก แต่ลักษณะสำคัญของโคกหนองโนคือ การเป็นป่า

สาธารณประโยชน์ในชุมชน ชุมชนมีสถานะเป็นเจ้าของป่าร่วมกัน และ 2. ลำน้ำห้วยหลวง เป็นลำน้ำสาธารณประโยชน์สายยาว โดยตำแหน่งที่ลำน้ำห้วยหลวงไหลผ่านบ้านดอนหาดนั้น จะมีน้ำตลอดทั้งปี ระดับที่ไม่ลึกมากนัก ลำน้ำมีขนาดกว้าง บางส่วนขยายออกกลายเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่อุดมสมบูรณ์มีสัตว์น้ำนานาชนิด ดังนั้น วิถีชีวิตของครัวเรือนเกษตรกรจึงได้พึ่งพาทรัพยากรท้องถิ่น ด้วยการใช้อย่างไร้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นทั้งสองได้ตลอดทั้งปีตามกติกาที่กำหนดทั้งที่เป็นและไม่เป็นทางการ สอดคล้องกับงานศึกษาของ วิยุทธ์ จรรย์พันธ์ุ และประสิทธิ์ คุณรัตน์ (2543) ซึ่งพบว่าชุมชนภาคอีสานมีความสามารถในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนของตนเองได้ ภายใต้วิถีชีวิตเดิมเชิงวัฒนธรรมบนฐานคิดการอยู่ร่วมกันของคนกับธรรมชาติ และงานศึกษาของ นิลวดี พรหมพักพิง และคณะ (2562) ที่กล่าวว่า การดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรรายย่อยในพื้นที่ชนบทอีสานได้ถูกเชื่อมโยงกับทรัพยากรธรรมชาติ ต่อยำความสำคัญผ่านงานศึกษาของ อาแว มะแส (2558) เน้นย้ำว่า วิถีการดำรงชีพในชุมชนชนบทไทยด้านการเกษตร การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติสามารถยกระดับมาตรฐานการดำเนินชีวิตของตนเองและครอบครัวให้มีความมั่นคงมากยิ่งขึ้น

ส่วนบทบาททรัพยากรท้องถิ่นต่อครัวเรือนเกษตรกร พบว่า มี 5 ประการ ดังนี้ 1. ด้านอาหาร 2. ด้านการสร้างรายได้ 3. ด้านปัจจัยการผลิต 4. ด้านการสร้างความสัมพันธ์ และ 5. ด้านความเชื่อ ซึ่ง 3 บทบาทแรก เป็นบทบาทที่เกิดขึ้นทางตรงโดยได้รับประโยชน์ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม ทั้งที่เป็นตัวเงินและไม่เป็นตัวเงิน ทรัพยากรท้องถิ่นจึงเป็นแหล่งพึ่งพาของครัวเรือนเกษตรกรได้เป็นอย่างดี สอดคล้องกับงานศึกษาของ อัจฉิมา หิรัญพิชญ์ (2549) ที่พบว่า ทรัพยากรท้องถิ่นเป็นที่พึ่งได้ 3 ประการ คือ การพึ่งพาเพื่อการยังชีพ การพึ่งพาเพื่อการสร้างรายได้ และการพึ่งพาเพื่อเป็นปัจจัยการผลิต ส่วนบทบาทที่ 4-5 เป็นบทบาทที่เกิดขึ้นทางอ้อม โดยบทบาทการสร้างความสัมพันธ์และความเชื่อ การสร้างกติกาที่ผนวกรวมกับความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของสังคมเกษตรกรรมอีสานเพื่อเป็นกุศโลบายในการรักษา และอนุรักษ์แหล่งทรัพยากรท้องถิ่นให้ถูกใช้อย่างเหมาะสม จนกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางสังคม เช่น ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์และผีบรรพบุรุษที่สิงสถิตอยู่ในลำน้ำ และป่า คอยปกป้องรักษาลูกหลานคนรุ่นปัจจุบันให้อยู่ดีมีสุข ซึ่งหากได้ล่วงเกินก็จะมีอันเป็นไปในทางที่ไม่ดี สอดคล้องกับงานศึกษาของ ปิยลักษณ์ โพธิวรรณ (2559) ที่พบว่า ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษในบริบทพื้นที่อีสาน มีเป้าหมายสำคัญคือการแสดงออกซึ่งความกตัญญู รวมถึงเป็นกลไกของการควบคุมทางสังคมด้วย ดังนั้น การกระทำต่อพื้นที่ทรัพยากรท้องถิ่น จึงต้องเคารพกติกาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไม่ใช่เข้าไปล่วงเกินต่างคนต่างใช้โดยไม่รักษา ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของทรัพยากรท้องถิ่นร่วมกัน ซึ่งได้มีการยึดถือสืบต่อกันมาจากอดีต ถึงแม้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในยุคโลกาภิวัตน์จะเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่สำหรับครัวเรือนเกษตรกรแล้วทรัพยากรท้องถิ่นก็ยังมียบทบาทต่อวิถีการดำรงชีวิต สามารถสร้างความมั่นคงทางสังคมและเศรษฐกิจได้

จากการที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า บทบาททรัพยากรท้องถิ่นมีความสำคัญต่อครัวเรือนเกษตรกรทั้งในอดีต ปัจจุบัน และคาดว่าอนาคตก็คงจะมีต่อไป ดังนั้น การสร้างกติการ่วมกันในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นอย่างยั่งยืน และถูกต้อง จึงควรเกิดขึ้นโดยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน ตลอดจนความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ซึ่งจะทำให้กติกาที่สร้างขึ้นได้รับการยอมรับและมีสถานะต้องปฏิบัติตาม ดังข้อเสนอของ อุดมศักดิ์ สินธิพงษ์ (2558) และภัชราภรณ์ สาคำ (2561) เพื่อให้ทรัพยากรท้องถิ่นคงอยู่อย่างมั่นคง และยั่งยืนสืบไป

ข้อเสนอแนะ

บทความวิจัยนี้ ค้นพบว่า ทรัพยากรท้องถิ่นมีบทบาทและความสำคัญต่อครัวเรือนเกษตรกรในท้องถิ่นที่มากกว่าด้านเศรษฐกิจ มากกว่าที่มองเห็นและจับต้องได้ เพราะทรัพยากรท้องถิ่นยังมีความสำคัญในการสร้างความสามัคคี ตลอดจนเรื่องความเชื่อและจิตวิญญาณ ดังนั้น จึงควรช่วยกันรักษา อนุรักษ์ และวางแผนทรัพยากรท้องถิ่นไว้ และควรใช้ทรัพยากรท้องถิ่นด้วยการตระหนักถึงคุณค่า “อย่างถูกต้องและเหมาะสม”

บรรณานุกรม

- กนกพร รัตนสุธีระกุล. (2557). การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของสังคมชาวนาลุ่มน้ำชีกรณีศึกษา บ้านหนองผือ ตำบลนาบัว อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม. **วารสารเกษตรศาสตร์และสังคมศาสตร์**, 35(3), 447-459.
- ชานนท์ ไชยทองดี. (2562). ศึกษาร่วมกับบทบาทของเรื่องเล่าต่อการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ในจังหวัดศรีสะเกษ. **วารสารอารยธรรมศึกษา ไชย-สาละวิน**, 10(2), 221-255.
- ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. (2554). **แนวคิดและแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). อินทนิล.
- ธีระภัทรา เอกผายสวัสดิ์. (2554). **ชุมชนศึกษา (Community Study)**. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นภาพร อติวานิชยพงศ์. (2557). คนชนบทอีสานกับการทำมาหากิน: ความเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย. **วารสารสังคมวิทยามานุษยวิทยา**, 33(2), 103-127.
- นิลวดี พรหมพักพิง, บัวพันธ์ พรหมพักพิง, มนต์ชัย พ่องศิริ, พรเพ็ญ โสมาบุตร และภัทรพร วีระนาคินทร์. (2562). ทรัพยากรธรรมชาติกับวิถีชีวิตของครัวเรือนเกษตรกรรายย่อยในชนบทอีสาน. **วารสารสุโขทัยธรรมาธิราช**, 32(2), 123-144.
- ปิยลักษณ์ โพธิวรรณ. (2559). กระบวนการสร้างพื้นที่ทางสังคมของผิ้อีสาน. **วารสารกระแสวัฒนธรรม**, 17(32), 100-110.
- ภัชราภรณ์ สาคำ. (2561). รูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชน: วิธีการสร้างความมั่นคงทางอาหารกับการจัดการพื้นที่ป่าต้นน้ำหนองหาร จังหวัดสกลนคร. **วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด**, 12(2), 239-252.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554**. ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้น.
- วคิน ปัญญาอุตรตระกูล. (2562). **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น วิธีการศึกษาเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม**. รัตนสุวรรณ การพิมพ์ 3.
- วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์ และประสิทธิ์ คุณรัตน์. (2543). ชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในภาคอีสาน. ใน อานันท์ กาญจนพันธุ์ (บรรณาธิการ), **พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากรสถานการณ์ในประเทศไทย**, 215-282. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

- สำนักงานสิ่งแวดล้อมที่ 9 อุตรธานี. (2550). **รายงานสถานการณ์คุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2550**. สำนักงานสิ่งแวดล้อมที่ 9 อุตรธานี กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- องค์การบริหารส่วนตำบลสามพร้าว. (2561). **แผนพัฒนาท้องถิ่น (พ.ศ. 2561-2565)**. สืบค้นจาก <http://sampraw.org/?cat=64>.
- อัจฉิมา หิรัญพิชญ์. (2549). **ความเป็นพลวัตของการใช้ประโยชน์พืชอาหารป่าในป่าชุมชนของชาวปกาเกอะญอ: กรณีศึกษาบ้านห้วยส้มป่อย ลุ่มน้ำแม่เตี๊ยะ อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่**. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่].
- อารี ถาวรเศรษฐ์. (2546). **คติชนวิทยา**. พัฒนาศึกษา.
- อาแว มะแสะ. (2558). การส่งเสริมการดำรงชีพอย่างยั่งยืนในชนบท ด้วยการพัฒนาบนฐานชุมชน. **วารสารพัฒนาสังคม**, 17(1), 89-110.
- อุดมศักดิ์ สีนธิพงษ์. (2558). ชุมชนท้องถิ่นกับการมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน, **วารสารนักบริหาร**, 35(1), 104-113.

ผู้ให้สัมภาษณ์

- กร (นามสมมติ), ตัวแทนครัวเรือนเกษตรกร. วันที่ 24 มิถุนายน 2564. สัมภาษณ์.
- เกม (นามสมมติ), มัคทายกวัด และตัวแทนครัวเรือนเกษตรกร. วันที่ 6 มิถุนายน 2564. สัมภาษณ์.
- แก้ว (นามสมมติ), ตัวแทนครัวเรือนเกษตรกร. วันที่ 6 มิถุนายน 2564. สัมภาษณ์.
- แก้วa, ตัวแทนครัวเรือนเกษตรกร. วันที่ 14 ตุลาคม 2564. สัมภาษณ์.
- ไทย (นามสมมติ), ตัวแทนครัวเรือนเกษตรกร. วันที่ 19 กันยายน 2564. สัมภาษณ์.
- บัตร์ (นามสมมติ), ตัวแทนครัวเรือนเกษตรกร. วันที่ 24 มิถุนายน 2564. สัมภาษณ์.
- บุญศรี คำจันทร์ศรี, ผู้ใหญ่บ้าน และตัวแทนครัวเรือนเกษตรกร. วันที่ 6 มิถุนายน 2564. สัมภาษณ์.
- บุญศรี คำจันทร์ศรี, ตัวแทนครัวเรือนเกษตรกร. วันที่ 24 มิถุนายน 2564. สัมภาษณ์.
- บุญศรี คำจันทร์ศรี, ผู้ใหญ่บ้าน และตัวแทนครัวเรือนเกษตรกร. วันที่ 19 กันยายน 2564. สัมภาษณ์.
- บุญศรี คำจันทร์ศรี, ผู้ใหญ่บ้าน และตัวแทนครัวเรือนเกษตรกร. วันที่ 14 ตุลาคม 2564. สัมภาษณ์.
- พรธณ นามสมมติ, ตัวแทนครัวเรือนเกษตรกร. วันที่ 24 มิถุนายน 2564. สัมภาษณ์.
- พระอธิการเวชยันต์ โชตินันโท, เจ้าอาวาสวัดศรีอินแปลง. วันที่ 6 มิถุนายน 2564. สัมภาษณ์.
- พระอธิการเวชยันต์ โชตินันโท, เจ้าอาวาสวัดศรีอินแปลง. วันที่ 14 ตุลาคม 2564. สัมภาษณ์.
- พัน (นามสมมติ), ตัวแทนครัวเรือนเกษตรกร. วันที่ 24 มิถุนายน 2564. สัมภาษณ์.
- ภู (นามสมมติ), ตัวแทนครัวเรือนเกษตรกร. วันที่ 24 มิถุนายน 2564. สัมภาษณ์.
- มี (นามสมมติ), ตัวแทนครัวเรือนเกษตรกร. วันที่ 24 มิถุนายน 2564. สัมภาษณ์.
- แมน (นามสมมติ), ตัวแทนครัวเรือนเกษตรกร. วันที่ 19 กันยายน 2564. สัมภาษณ์.

- ไรร (นามสมมติ), ตัวแทนครัวเรือนเกษตรกร. วันที่ 24 มิถุนายน 2564. สัมภาษณ์.
- ศักดิ์ (นามสมมติ), ตัวแทนครัวเรือนเกษตรกร. วันที่ 24 มิถุนายน 2564. สัมภาษณ์.
- ศักดิ์ (นามสมมติ), ตัวแทนครัวเรือนเกษตรกร. วันที่ 19 กันยายน 2564. สัมภาษณ์.
- सान (นามสมมติ), ตัวแทนครัวเรือนเกษตรกร. วันที่ 24 มิถุนายน 2564. สัมภาษณ์.
- सान (นามสมมติ), ตัวแทนครัวเรือนเกษตรกร. วันที่ 19 กันยายน 2564. สัมภาษณ์.